

VILÁG- TÖRTÉNET

8. (40.) évfolyam 2018. 3.

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA BÖLCSÉSZETTUDOMÁNYI KUTATÓKÖZPONT
TÖRTÉNETTUDOMÁNYI INTÉZET FOLYÓIRATA

- **BENCSIK PÉTER**
A CSEHSZLOVÁK BELÜGYMINISZTERIUM 1968-BAN
- **HORBULÁK ZSOLT**
GAZDASÁGI REFORMKÍSÉRLETEK CSEHSZLOVÁKIÁBAN
A SZOCIALIZMUS IDEJÉN
- **MITROVITS MIKLÓS**
ÚT A KATONAI INTERVENCIÓHOZ
- **STANISLAV SIKORA**
SZLOVÁKIA A PRÁGAI TAVASZ UTÁN
- **LUKÁCS B. GYÖRGY**
1966–1971 – „HORVÁTOR SZÁG TAVASZA”
- **SZEMLE**
MITROVITS MIKLÓS, BAKI ATTILA ÍRÁSAI

VILÁGTÖRTÉNET
A Magyar Tudományos Akadémia
Bölcsészettudományi Kutatóközpont
Történettudományi Intézetének folyóirata

Szerkesztők
Skorka Renáta (főszerkesztő)
Bíró László, Bottoni Stefano,
Katona Csaba, Martí Tibor
(szerkesztők)

Szerkesztőbizottság
Glatz Ferenc (elnök), Borhi László,
Erdődy Gábor, Fischer Ferenc, Fodor Pál, Klaniczay Gábor,
Majoros István, Pók Attila, Poór János

8. (40) évfolyam 2018. 3.

TARTALOM

1968 mint történelem. A prágai tavasz 50. évfordulójára (Mitrovits Miklós)	371
<i>Tanulmányok</i>	
Bencsik Péter: A csehszlovák belügyminisztérium 1968-ban. Josef Pavel reformjai	375
Horbulák Zsolt: Gazdasági reformkísérletek Csehszlovákiában a szocializmus idején	399
Mitrovits Miklós: Út a katonai intervencióhoz. A prágai tavasz és a magyar pártvezetés	415
Stanislav Sikora: Szlovákia a prágai tavasz után. Változások a Szlovák Kommunista Pártban és a szlovák társadalomban, 1968. augusztus – 1969. április	445
Gaál Veronika: Kisebbségi jogvita az 1968. évi föderációs átalakítás árnyékában. Források a csehszlovákiai nemzetiségi törvény történetéhez	471
Lukács B. György: 1966–1971 – „Horvátország tavasza”	501
<i>Szemle</i>	
Gustáv Husák. Realista karrierista? (Mitrovits Miklós)	523
Vasil Biľák. Áruló vagy kollaboráns? (Baki Attila)	530

Jelen számunkat Mitrovits Miklós szerkesztette

CONTENTS

1968 as History: On the Occasion of 50 th Anniversary of the Prague Spring (Miklós Mitrovits)	371
<i>Studies</i>	
Péter Bencsik: The Czechoslovak Ministry of the Interior in 1968: The Reforms of Josef Pavel	375
Zsolt Horbulák: Economic Reform Attempts in Socialist Czechoslovakia	399
Miklós Mitrovits: Heading towards the Military Intervention: The Prague Spring and the Hungarian Party Leadership	415
Stanislav Sikora: Slovakia after the Prague Spring: The Changes in the Communist Party of Slovakia and the Slovak Society (August 1968 – April 1969)	445
Veronika Gaál: Dispute over the Minority Rights in the Shadow of the Federal Transformation of 1968: Sources on the History of the Czechoslovak Nationality Law	471
György Lukács B.: The Croatian Spring 1966–1971	501
<i>Book Reviews</i>	
Gustáv Husák: A Realistic Careerist? (Miklós Mitrovits)	523
Vasil Biľak: Traitor or Collaborator? (Attila Baki)	530

HU ISSN 0083-6265

Kiadja az MTA BTK Történettudományi Intézet
A kiadásért felel Fodor Pál igazgató
A szerkesztési, tördelési munkálatokat
az MTA BTK TTI tudományos információs témacsoportja végezte
Vezető: Kovács Éva
Tördelőszerkesztő: Zsigmondné Balázs Ildikó
Nyomdai munkák: Krónikás Bt., Biatorbágy

1966–1971 – „Horvátország tavasza”

Az 1960-as évek második felében kibontakozó horvátországi reformmozgalom horvát tavasz néven vonult be a köztudatba. Ebben az időszakban a kommunista vezetés Jugoszláviában, s annak részeként Horvátországban is reformokkal kísérletezett, melyek jelentős gazdasági, majd politikai és társadalmi átalakulást hoztak.

Jugoszlávia vezetése az 1960-as évek elején látta be, hogy minden addiginál radikálisabb váltásra lesz szükség, aminek köszönhetően 1965-től a piaci viszonyok erőteljesebb érvényesítését, a világpiacba való intenzívebb bekapcsolódást célzó gazdasági reform megvalósítására került sor. A reform deetatizálást és decentralizációt hozott, amit a gazdasági problémák mellett ideológiai megfontolások indokoltak, a Szovjetunióval történő 1948-as szakítást követően „különutassá” vált Jugoszlávia vezetése a reformmal, az öngigazgatás ideológiáját követve a szovjet modelltől valóban eltérő szocialista rendszer kiépítésére tehetett kísérletet. A reformmal emellett megoldást kerestek a soknemzetiségű állam fokozódó problémájára, a föderáció eszközeinek elosztása körüli viták miatt állandósult, tagköztársaságok közötti feszültségek oldására.

A Jugoszláv Kommunista Szövetsége (JKSZ) a gazdasági reformot illetően nem volt egységes. Az azzal kapcsolatosan az 1960-as évek elejétől kibontakozó vita elsősorban ideológiai természetű volt, a centralizmus fenntartásának hívei tartottak a reform megvalósulásával elinduló folyamatok politikai és társadalmi hatásaitól. Emellett az eltérő gazdasági fejlettségű területek érdekeit sem szolgálhatta egyazon gazdaságpolitikai irányvonal. Jugoszlávia gazdaságilag fejletlen területeinek alapvető érdeke volt a régi gazdasági rendszer fenntartása, az állam meghatározó szerepével megvalósuló, hosszú távú, nagy beruházások folytatása. A fejlettebb gazdaságú Horvátország és Szlovénia vezetői ezzel szemben a reformot, a hatékonyabb befektetéseket, más iparágak (feldolgozóipar, turizmus, mezőgazdaság) fejlesztését, a vállalatok nagyobb önállóságát, a piaci viszonyok erőteljesebb érvényesülését és a nemzetközi gazdasági folyamatokba való intenzívebb bekapcsolódást pártolták.

A tárgyalt korszak a Jugoszláviát alkotó nemzetek mindegyike szempontjából kiemelkedő jelentőségű volt. A szerb tagköztársaságban Marko Nikezić és Latinka Perović vezetésével ekkor az utókor által „szerb liberálisoknak” elnevezett új erő vette át a pártszervezetben a kezdeményezést. A „szerb liberálisok” meggyőződése volt,

* A szerző az ELTE BTK Kelet-Európa Története Tanszék óraadó oktatója (1088 Budapest, Múzeum krt. 4a.).

hogy Szerbiának nem szabad követnie a hazai konzervatív erők és a szerb nacionalisták álláspontját, akik Jugoszlávia érdekeit a szerbség érdekeivel azonosították.

Bosznia-Hercegovinában a megerősödő muszlim gyökerű kommunista elit és az értelmiség törekvéseinek eredményeként a muszlim lakosság széles rétegeinek támogatását kihasználva ekkor sikerült elérni a bosnyákok teljes jogú, hivatalos nemzetként való elismerését. Szintén látványos változásokra került sor a szerb tagköztársasághoz tartozó autonóm tartományban, Koszovó és Metohiában, ahol az albánok a helyi pártszervezetben, az állami szervezetben és a vállalatokban is egyre inkább teret nyertek az addig domináns szerb és montenegrói káderekkel szemben.

Szlovéniában a Stane Kavčič vezette reformer kommunisták határozottan kiálltak tagköztársaságuk gazdasági jogainak növeléséért, ám a szövetségi hatalom leépítésének követelésében és a köztársasági önállóság érvényesítésében a horvát reformkommunista vezetés ment a legmesszebb, és a párton kívüli szereplők is ebben a tagköztársaságban voltak a legerősebbek és legerendezettebbek.

Fordulat a második Jugoszlávia történetében – a brioni plénum és Aleksandar Ranković bukása

1964. december 7–13. között tartották a JKSZ VIII. kongresszusát, melynek határozatait már a reformerekhez tartozó kommunisták készítették elő, az öngazgatás további fejlesztése szellemében. A kongresszus sok kommunistát szinte sokkoló újdonságokat hozott, annak kezdetén ugyanis Tito bejelentette, hogy az eseményen „a nemzetek közötti viszonyra kell irányítani a figyelmet”, hozzátéve, hogy erre nem azért van szükség, mintha azokkal gond lenne, sőt „ezt követően éppen a nemzetek közötti viszony további fejlődése következik”.¹ Beszédében kifejtette, hogy a JKSZ-nek a „marxi-lenini felfogást követve” biztosítania kell a nemzetek egyenjogúságát.

Az eseményen Edvard Kardelj, a második Jugoszlávia fő ideológusa kifejtette: „a gazdasági rendszer alakításánál figyelembe kell venni, hogy Jugoszlávia többnemzetiségű közösség”, és a nemzetek gazdasági önállósága mellett érvelt, mondván, hogy „a nemzeti gazdasági önállóság (...) nem jelent etatista-adminisztratív kategóriát, sem autarkiát vagy a nacionalista egoizmushoz való jogot”, hanem „a dolgozó emberek öngazgatásának specifikus formája”. Kardelj közölte: „minden nemzetnek joga van ahhoz, hogy munkája eredményeivel összhangban éljen és fejlődjön”, valamint hogy „rajta kívül más nem rendelkezhet munkájának gyümölcséről”.² A JKSZ KB VB 1965. november 12–13-i ülésén Kardelj már egyenesen a következőt mondta: „Végül is, elvtársak, én azt mondanám, mi Jugoszláviában nem maga Jugoszlávia, hanem a szocializmus miatt egyesültünk.”³

1 Tito, 1972. 412.

2 Kardelj, 1968. 488–489.

3 Bilandžić, 1990. 11.

A reformfolyamat folytatásának legfőbb akadályát a párt konzervatívabb szárnya jelentette, melynek tagjai a párt befolyásának csökkenésétől tartva a megkezdődött folyamatok leállítására, illetve lassítására törekedtek. A JKSZ két irányzata közötti küzdelemben fordulópontot 1966. július 1., a JKSZ KB IV., brioni plénuma hozott. Az unitaristák alulmaradását jelezte Aleksandar Rankovićnak, Jugoszlávia alelnökének, a titkosszolgálat vezetőjének eltávolítása.

Ranković leváltása a szocialista Jugoszlávia történetének legnagyobb politikai váltását hozta, az a JKSZ vezetésében a gazdasági reform, az állam decentralizációja, a párt átszervezése ügyében folyó többéves vita csúcspontját jelentette. A reform ellenzéke, az erős szövetségi központot megőrizni akaró centralisták, a JKSZ VIII. kongresszusának elveit ellenző csoport vereséget szenvedett. A centralisták támasza, a titkosszolgálat hatalma visszaszorult, azt Tito „a progresszív változás elleni harc eszközének” nevezte, mely „a társadalmat veszélyeztető, az emberek, a JKSZ feletti hatalmat jelentett (...), állam volt az államban”.⁴

Az átalakulás „atyja”, Edvard Kardelj a föderáció működésének gondjait konföderatív elemek beiktatásával kívánta megoldani. Kardelj szerepe olyan mértékű volt, hogy egyes szerzők az 1960-as évek közepétől a titói Jugoszlávia végéről, a kardelji Jugoszlávia születéséről beszélnek. A szlovén származású kommunista vezető a gazdaság deetatizációjától, a föderáció tisztázatlan gazdasági viszonyainak megszűnésétől, a köztársaságok nagyobb gazdasági önállóságától a viták megoldódását várta. Azt javasolta, hogy a köztársaságok váljanak államokká, a föderáció pedig legyen a „zöld asztal”, ahol összehangolhatják politikájukat.⁵ Kardelj Jugoszláviát „többé-kevésbé független (részben nemzet-) államok szövetségének” képzelte el, szocialista piacgazdasági rendszerrel.⁶

Átalakulás Horvátországban – A horvát irodalmi nyelv nevééről és helyzetéről szóló deklaráció

A brioni plénumot követően felgyorsult a generációváltás a Horvát Kommunista Szövetségében (HKSZ). 1966 októberében a HKSZ KB Végrehajtó Bizottságának titkára Miko Tripalo lett. A fiatalabb, reformer irányultságú káderek a piaci mechanizmusok elfogadása mellett tagköztársaságuk gazdasági és nemzetük kulturális érdekeiért is határozottabban álltak ki. A szabadabb politikai légkörben lehetővé vált a horvát identitás és szuverenitás erőteljesebb kifejezése, a horvát államiság nyíltabb hangsúlyozása. A horvát kommunisták mindenféle szeparatista jelenség ellen felléptek, a nemzeti szimbólumokkal, a történelem vitás fejezeteivel, személyiségeivel kapcsolatos tiltások azonban lazultak.

4 Sekulić, 1989. 77.

5 Repe, 1992. 54.

6 Vodopivec, 2005. 391.

Az 1960-as évek közepétől jelentősen nőtt a horvát értelmiség, elsősorban a legrégebbi horvát nemzeti intézmény, a Matica hrvatska szerepe. A humán értelmiség új problémákat vetett fel, feltűnően aktívak voltak a közgazdászok, akik a föderáció viszonyait taglaló írásokkal, előadásokkal álltak elő. Egyre gyakoribbak lettek a horvátországi szerbek felülreprezentáltságát firtató megnyilatkozások és a Belgrád–Zágráb összehasonlítás is. A horvát értelmiséget leginkább nemzetük egyenjogúságának kérdése, és mint ennek egyik legfontosabb kifejeződése, a horvát nyelv ügye foglalkoztatta.

Ilyen körülmények között született meg a horvát irodalmi nyelv szerbbel történő egyesítésére irányuló törekvések elleni tiltakozás, az 1967. március 17-én kiadott, *A horvát irodalmi nyelv nevééről és helyzetéről szóló deklaráció* (a továbbiakban: *Deklaráció*), ami a brioni plénumot követő első komoly jugoszláviai politikai krízis kiobbantójává vált.

A párt *Deklaráció*val kapcsolatos szerepéről megoszlik a kortársak és a kutatók véleménye. Utóbbiak többsége szerint a kommunista vezetés tagjai nem vettek részt a dokumentum előkészítésében, egyes feltételezések szerint azonban arról tudomásuk volt, sőt kezdeményezői voltak, így kívánva demonstrálni Belgrád előtt azt, hogy Horvátország nem protektorátus, és a HKSZ „törődik a horvát nemzeti érdekekkel”. A kortársak közül sokaknak az volt a benyomásuk, „a Deklaráció ügyének legaktívabb szereplői biztosra vették, hogy Tito támogatja őket a háttérből”.⁷ Nyugati diplomaták egyes iratai azt sugallják, hogy a horvát politikai vezetésnek a *Deklaráció*val a reformszárny helyzetének megerősítése lehetett a célja.⁸ Más feltételezések szerint az ügy kiobbantásával éppen az egyre veszélyesebbnek tartott horvát humán értelmiség elleni fellépés ürügyét akarták megteremteni.⁹ Jugoszláviában általános vélekedés volt, hogy Tito elnök körei tudtak az értelmiség szándékairól,¹⁰ Miroslav Brandt történész, a Matica hrvatska akkori alelnöke ugyanakkor visszaemlékezéseiben egyértelműen tagadja, hogy a *Deklaráció*hoz a pártnak bármi köze lett volna.¹¹ A HKSZ KB-t már ekkor támadták amiatt, hogy nem lép fel elég határozottan a nacionalista jelenségek ellen.¹²

Az értelmiség horvát nyelvről megfogalmazott gondolatait szövetségi szinten is határozottan elutasították, a *Deklarációt* Miko Tripalo is elítélte. A nacionalizmus gócpontjaiként többek között a Matica hrvatskát, az Írószövetség egy csoportját és a zágrábi Munkásmozgalom-történeti Intézetet nevezték meg.¹³ A horvát értelmiség nyilatkozatának fontos szerepe volt a horvát politikai vezetés két táborra oszlásának folyamatában. Egyes horvát kommunisták élesen elítélték az abban megfogalmazott gondolatokat, mások ugyan hivatalosan elhatárolódtak, de pozitívabban viszonyultak az üggyhöz.¹⁴

7 Katičić, 2010. 4.

8 Batović, 2010. 83.

9 Pavičić, 1997. 147.

10 Dragović-Soso, 2004. 61.

11 Brandt, 1997. 188.

12 Tripalo, 1990. 92.

13 Radelić, 2006. 406.

14 Samardžija, 2002. 113.

A szövetségi alkotmány 1967-es és 1968-as módosításai és a JKSZ IX. pártkongresszusa

A szövetségi alkotmány 1967 és 1968 során elfogadott módosításai a föderáció struktúrájának jelentős változását hozták, amire a JKSZ 1964. évi, VIII. kongresszusán lefektetett elveinek megvalósulásaként tekinthetünk, az alkotmánymódosítások jelezték leginkább a reformkommunisták követeléseinek megvalósulását.

Az 1967-es alkotmánymódosításokkal növekedett a köztársasági és a tartományi szervek befolyása, a föderációtól elvették a befektetések finanszírozásának jogát, az a továbbiakban „csak a szövetségi törvénnyel meghatározott, különleges esetekben finanszírozhatott”.¹⁵ A tagköztársaságokhoz utaltak emellett bizonyos állambiztonsággal kapcsolatos jogokat,¹⁶ azért a továbbiakban nem kizárólag a föderáció felelt.

A jugoszláv szövetségi alkotmány 1968 decemberében elfogadott újabb módosításai tovább gyengítették a föderáció hatáskörét. A Vajdaság és Koszovó is alkotmánytörvényt kapott,¹⁷ azaz alkotmányos értelemben egyenlőkké váltak a tagköztársaságokkal. Az alkotmány 1968-as módosításait követően a köztársasági vezetések még intenzívebben követelték a változatlanul a föderációban összpontosuló tőke egyenlőbb elosztását.

Jugoszláviában a föderáció reformjával párhuzamosan zajlott a Jugoszláv Kommunista Szövetsége átalakításának folyamata, melynek következtében nőtt a köztársaságok és tartományok kommunista szövetségeinek önállósága. A centralista rendszer lebontásának folyamatában fontos szerepe volt a JKSZ 1969 márciusában megtartott IX. kongresszusának, melynek eredményeképpen annak működésébe jelentős föderatív elemeket vezettek be.

A politikai életben végbement átalakulást jelezte az új tendencia, miszerint a legbefolyásosabb kommunisták már nem akartak lemondani köztársasági posztjaikról, a szövetségi párttestületekbe kevésbé befolyásos kádereket küldtek. A IX. kongresszus után vált jellemzővé a köztársasági vezetések és a szövetségi szervek nyílt konfrontációja. Ezt követően valóságos harc indult a föderáció eszközeiért, és a fejletlen területek támogatásáról szóló vita is fokozódott.

A HKSZ X. plénuma – a horvát tavasz kibontakozása

A jugoszláv föderáció átalakításában a horvát reformereknek volt a legnagyobb érdemük, szövetségi szinten 1967 végétől ők követelték a leghatározottabban a gazdasági viszonyok átalakítását. Ebben a harcában a horvát vezetés sok esetben egyedül maradt, amit később a szlovén vezetésnek többször a szemére vetettek.

¹⁵ *Službeni list Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije*, 1967. április 26. (broj 18, god. XXIII.) 485.

¹⁶ Uo. 485.

¹⁷ *Službeni list Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije*, 1968. december 30. (broj 55, god. XXIV.) 1295.

A szövetségi szinten történő elszigetelődésükkel párhuzamosan, részben annak elensúlyozására, 1968 tavaszától egyre jobban bevonták a horvát nyilvánosságot, ekkortól beszélhetünk a hazai tömegek mozgósítására tett kísérletről.

A horvát kommunisták tagköztársaságuk érdekeiért kiállva a föderációban „tisztá elszámolást”, a devizarendszer megváltoztatását, illetve a szövetségi bankok és a nagy kereskedelmi vállalatok által forgatott tőke decentralizálását, termelési vállalatokra való átruházását kívánták elérni. Állították, hogy a pénzügyi eszközök kétharmada (a bankokban és a külkereskedelmi vállalatoknál) továbbra is Belgrádban összpontosul, miközben a horvát tagköztársaság 1969-ben az árukivitel 37 százalékát, a szolgáltatások kivitelének (turizmus, tengeri flotta) pedig 60 százalékát produkálta,¹⁸ az ebből és többek között a horvát vendégmunkások hazautalásaiból befolyó devizának pedig túl nagy hányada vándorol a jugoszláv fővárosba.

A kommunisták törekvéseit a horvát értelmiség és a társadalom széles rétegei támogatták, ellenfeleik a mozgalmat éppen ezért „tömegmozgalomnak” (masovni pokret), az elterjedt, pejoratívva vált mozaikszóval „maspoknak” nevezték. A közös cél a tagköztársaság önállóságának növelése, Horvátország Jugoszláviában elfoglalt politikai, gazdasági és kulturális helyzetének újradefiniálása volt. A horvát kommunisták és az értelmiség erős társadalmi támogatással álltak ki a föderáció további reformja mellett.

A Ranković bukását követő enyhülés idején kibontakozó folyamatok a *Deklaráció* szerzői elleni fellépés után is folytatódtak. A szabadabb politikai légkörben addig titkos statisztikai adatok váltak hozzáférhetővé és nyilvános viták tárgyává,¹⁹ számos elhallgatott kérdés került napirendre. A horvát vezetés tiltakozott azon vélemények ellen, melyek szerint a nacionalista jelenségek oka az új gazdasági rendszer és a társadalom „demokratizálódása” lenne, éppen ellenkezőleg: a régi, centralizált gazdasági rendszer következményének tartották. Tripalo kifejtette, hogy „ha egy többnemzetiségű országban a befektetési eszközök egy kasszában gyűlnek, mely az elosztást is felügyeli, ilyen esetben természetes, hogy minden »igazságtalanság« és elégedetlenség nemzeti színezetet kap”,²⁰ éppen ezért „a nacionalizmus – a nacionalista szeparatizmus és hegemonizmus – elleni harcot” az etatizmus elleni küzdelemmel lehet megnyerni.²¹

A megnövekedett politikai hatalmával arányos gazdasági befolyást követelő köztársasági vezetés a meggyengített szövetségi kormányzat által még kézben tartott eszközök, a jelentős részben a belgrádi, volt szövetségi bankoknál maradó befektetési alapok, az egykori szövetségi tőke „föderalizálására” irányuló törekvéseit a horvát nemzeti érdekekért való kiállásként állította be. A reformer kommunisták azt remélték, hogy a szövetségi szinten elért eredmények, Horvátország „központ általi kizsákmányolásának felszámolása” megakadályozza majd azt, hogy a látványosan aktivizálódó nacionalisták támogatottsága jelentősen növekedhessen. A centralizmussal való küzdelemmel párhuzamosan felléptek a hazai nacionalista

18 Tripalo, 1990. 31.

19 Uo. 86.

20 Tripalo, 1969. 288.

21 Uo. 289.

jelenségek ellen. 1969 második felében azonban az általuk veszélyesebbnek tartott unitarizmus ellen összpontosították erejüket. A horvát kommunisták a Titóval történető egyeztetés után, a HKSZ KB 1970. január 15–17. között megtartott X. ülésén harcot hirdettek a meglátásuk szerint a „demokratikus szocializmust és a horvát nemzeti érdekeket leginkább veszélyeztető” unitarista erők ellen.²²

Az ülés a nyilvánosság előtt zajlott, a televízió is közvetítette. A HKSZ KB elnöke, Savka Dabčević-Kučar a megnyitót követően két és fél órás beszédet tartott, mely a horvát tavasz politikai platformjává vált,²³ gyakorlatilag bemutatta a horvát kommunisták programját. Arról értekezett, hogy „az unitarizmus a legnépesebb nemzet hegemoniáján alapul”,²⁴ és negatívan nyilatkozott a régi gazdasági rendszerről, mely szerinte az unitarizmus alapját jelentette. A nacionalizmust elítélte, beszélt a „tisztá elszámolásról”, a devizakérdésről, a föderáció befektetésekben játszott szerepéről, a tőke szövetségi bankokban történő központosulásáról, a nemzetek szuverenitásának és egyenjogúságának ügyéről. Nagy hatású volt Dabčević-Kučar kijelentése, miszerint „a horvát kommunistáknak nem felel meg akármi-lyen Jugoszlávia, csak egy föderalista, szocialista, demokratikus, öngazgatói és el nem kötelezett közösséget tudnak elfogadni”.²⁵

Az ülésen elítélték a dalmáciai horvát származású HKSZ KB-tagot, Miloš Žankót, aki 1969-ben a *Borba* című belgrádi napilapban megjelent cikkeiben „a Deklaráció kiadása óta erősödő horvát nacionalista hullámról” írt, arról, hogy a horvátországi helyzet „Jugoszlávia és a szocialista rendszer szempontjából is veszélyes”, azzal vádolva a HKSZ vezetését, hogy nem képes elég határozottan fellépni a káros jelenségek ellen. A horvát kommunisták Žanko mögött a szerbiai unitarista erők képviselőit sejtették,²⁶ és 1970 áprilisára minden funkciójától megfosztották.

Az ülés Horvátország második világháborút követő történetének egyik legjelentősebb politikai eseményévé vált, tekintve hogy azon a horvát kommunista vezetés nyíltan vetette fel Horvátország föderációban elfoglalt helyzetének kérdését és fejtette ki Jugoszlávia további fejlődéséről vallott elképzeléseit. Az ülés az unitarista koncepció képviselőivel való konfliktus csúcspontjaként értelmezhető, s a horvát mozgalom végéig meghatározta a horvát politikai életet.

A X. plénumról a szerb vezetés semlegesén nyilatkozott, a tagköztársaság közvéleménye azonban Jugoszláviát veszélyeztető eseménynek tartotta. Negatív volt a Jugoszláv Néphadsereg vezetésének reakciója, és Edvard Kardelj is elítélte, őt az zavarta, hogy a horvátok nem kérték ki a véleményét és a reform egyedüli hordozóiként léptek fel.²⁷ Nem a nemzeti kérdéssről elhangzottakkal vagy az unitarizmus elítélésével kapcsolatos megállapításokkal volt gondja, annál inkább aggasztotta a HKSZ-en belüli leszámolás módja.²⁸ Tito mégis kiállt a horvát vezetés mellett,

22 Deseta sjednica CK SKH, 1970. 7.

23 Bakarić, 1974. 422.

24 Bilandžić, 1999. 564.

25 Tripalo, 1990. 112.

26 Dabčević-Kučar, 1997. 124–125.

27 Pirjevec, 1995. 296.

28 Kesar-Bilbija-Stefanović, 1990. 578.

és többek között Stane Kavčič is a támogatásáról biztosította horvát kollégáit, nyilatkozata szerint „minden köztársaságnak és tartománynak szüksége lenne egy saját X. plénumra”.²⁹

A HKSZ KB X. ülésén kifejtett programot támogatta az Írószövetség, a főbb kulturális intézmények, a horvát egyetemek, a Matica hrvatska és a kibontakozó hallgatói mozgalom vezetése is. A horvát tavasz idején a Vatikán ellenzése miatt a horvát katolikus egyházi vezetés ugyanakkor nem hallatta a hangját.³⁰ Az 1960-as évek végén és az 1970-es évek elején a jugoszláv vezetés és a Vatikán között intenzív tárgyalások folytak a diplomáciai kapcsolatok felvételéről és Tito vatikáni látogatásának előkészítéséről, amire 1971. március 29-én került sor. Még 1966 júniusában, néhány nappal a brioni plénum előtt Belgrádban megállapodást írtak alá, melyben a Vatikán vállalta, hogy a katolikus papok politikai ügyekkel nem foglalkoznak, a jugoszláv vezetés pedig megerősítette az egyház jogait.³¹ A Vatikán a Jugoszláviával való modus vivendi megerősítése után óvakodott attól, hogy a belső feszültségek növelésével járó mozgalmakat támogasson.

A Matica hrvatska

A horvát kulturális intézmény a *Deklaráció* kiadását követő retorziók ellenére megőrizte szerepét és egyre több kiadvánnyal állt elő, az értelmiségi mozgolódás valódi központjává vált. A vidéken is gyorsan terjeszkedő Matica hrvatska egyre inkább politikai pártként kezdett funkcionálni, aminek minden alapfeltétele adott volt. Rendelkezett központi vezetéssel, meghatározott hierarchia szerint felépülő tagsággal, újságokkal és folyóiratokkal, és már az 1970 novemberében bemutatott programjában egyértelműen világossá tette, hogy jogot formál a gazdasági és politikai kérdésekben való véleménynyilvánításra. A Matica hrvatska erejéről tanúskodnak a tagságáról és országszerte működő szervezeteiről szóló adatok, hiszen a még 1970-ben is csak mintegy kilencezer taggal rendelkező szervezetnek 1971 decemberére közel 36 500 tagja lett,³² ami több mint 400 százalékos növekedést jelent.

A Matica hrvatska köreiből alakult egy értelmiségiekből álló kör, mely Horvátország gazdasági kirablásáról, a fejletlen tagköztársaságok élőködéséről, szerb uralomról beszélt, kimondva, hogy Horvátországban a horvátoknak kell lenniük a szuverenitás egyedüli hordozóinak. Egyre jellemzőbb lett a nemzeti történelem glorifikálása.

A Horvátország kihasználásáról szóló elméletek fő szószólója a Matica hrvatska titkára, Šime Đodan volt, és a hozzá hasonlóan közgazdász végzettségű Marko Veselica és Hrvoje Šošić is jeleskedtek a Horvátország hátrányos helyzetét alátámasztó adatok gyűjtésében. Számos írásukban állították, hogy köztársaságuk potenciáljai a nyugati államok fejlettségi szintjének elérését is lehetővé tennék.

²⁹ Tripalo, 1990. 114.

³⁰ Markešić, 2012. 255.

³¹ Vodopivec, 2005. 395.

³² Jandrić, 2003. 428.

Đodan hangsúlyozta a jugoszláv gazdaságpolitikai rendszer visszásságait, szorgalmazta annak „a nemzetek és azok munkásosztálya szuverén jogainak elismerésével” történő átalakítását, mégpedig úgy, hogy az maga rendelkezessen pénzbevételeivel. A közgazdász javasolta, hogy az alkotmányt úgy módosítsák, hogy ne legyen lehetséges az egységes piaccal való visszaélés, ellenkező esetben „folytatódni fog a folyamat, ami a horvát tőkének keletre, a munkaerőnek pedig nyugatra vándorlásával jár”.³³ Šošić szintén számos cikket írt Horvátország és Jugoszlávia aktuális gazdasági kérdéseiről, s Veselicához hasonlóan elsősorban a fennálló gazdasági rendszer okozta nehézségeket elemezte. Šošić kritizálta a valutabevételek „belgrádi bankokba vándorlását”, amely folyamat leállítását a horvát tavasz egyik legfőbb követelésévé vált.³⁴

A kommunisták reformszárnyával a Matica hrvatska vezetése hajlandó volt együttműködni, és tagjai gyakran tartottak előadásokat az egyetemisták gyűlésein is, rendszeresen publikáltak a hallgatói újságokban. Đodan, Šošić és Veselica a hallgatók körében különösen nagy népszerűségnek örvendtek, a kibontakozó hallgatói mozgalom vezetői pedig rendszeres résztvevői voltak a Matica hrvatska által szervezett eseményeknek.

A horvát hallgatói mozgalom

A horvátországi politikai események alakulásában komoly szerepe volt a hallgatói mozgalomnak. Az 1960-as években az egyetemi hallgatók számának jelentős növekedésével társadalmi szerepe megnőtt, s különösen az 1968-as diákmozgalmat követően lépett fel határozottan. Horvátország legnagyobb egyeteme, a tárgyalts korszakban 35 ezer hallgatóval rendelkező³⁵ Zágrábi Egyetem történetében jelentős váltást hozott az 1968-as év, amikor rektora a párttagsággal nem rendelkező Ivan Supek lett. Az új rektor szabadabb szellemiséget hozott az egyetemi életbe. Fontos szerepe volt az általa még 1966-ban indított folyóiratnak, az *Encyclopaedia modernának*, melynek szerkesztősége a hallgatóság egyik gyűjtőhelye lett.³⁶

A horvát hallgatói szervezetekben is az új eszméket képviselő diákok vették át a vezetést. Az áttörést 1970 decembere hozta, mikor a Zágrábi Egyetem hallgatói rektorhelyettesévé Ivan Zvonimir Čičakot választották.³⁷ Čičak mellett a legjelentősebb diákvezérré Dražen Budiša, Zágráb Hallgatói Szövetségének későbbi elnöke vált. Előbbi nem volt párttag, nyíltan vállalta katolikus meggyőződését, nacionalista hírében állt. Budišára még 1968-ban figyeltek fel, amikor nyilvánosan védelmébe vette a *Deklarációt*. A régi hallgatói vezetés demokratikusan megtartott választásokon fokozatosan teljes vereséget szenvedett.

33 Đodan, 1971. 4.

34 Šošić, 1971. 1.

35 Dabčević-Kučar, 1997. vol. 2. 751.

36 Supek, 1992. 161.

37 Čičak, 1990. 93.

A dinamikus, ambiciózus új diákvezérek alapvető hivatkozási pontja az öngigazgatás volt, sok kérdésben azonban radikálisabb álláspontra helyezkedtek. A hatalmat a hallgatói mozgalommal kapcsolatban leginkább az aggasztotta, hogy jelentős tömeget voltak képesek megmozgatni, jelszavaik egyre radikálisabbak lettek, egyes lépéseik pedig gyakorlatilag a párt egyeduralmát kérdőjelezték meg. Ilyen volt már maga Čičak megválasztásának ténye is, mivel a párt jelöltjeivel szemben, választások útján nyert.³⁸

A hallgatók támogatták a HKSZ KB politikáját, a párt jelöltjével szemben induló Čičak megválasztásával kezdődő folyamatot azonban a párt reformerei sem nézték jó szemmel, abban a hallgatók nacionalista irányultságú szárnyának megerősödését látták. Miko Tripalo Čičak eltávolításának szükségességéről beszélt, mondván, hogy személye „Jugoszláviára nézve veszélyt jelent”.³⁹ Budiša hangsúlyozta, hogy a hallgatók a HKSZ KB X. ülésének alapján állnak, elítélték az internacionalizmust, az osztályelnyomással párhuzamosan zajló nemzeti elnyomásról beszéltek, nyíltan kimondva, hogy a profit a szövetségi intézményekhez vándorol, melyek „egy nemzet képviselőinek kezében vannak”,⁴⁰ és tematizálták a külföldön dolgozó nagyszámú horvát problémáját is.

A horvát politikai emigráció

Jugoszlávia nemzetei közül a horvátok emigrációja volt a legnépesebb, gazdasági és szellemi értelemben a legerősebb és legbefolyásosabb. Az usztasák bukását követően elmenekülő tömeget az 1955–1970 közötti időszakban – leginkább gazdasági okokból kifolyólag – rengeteg horvát munkavállaló követte. Az országos átlagban is magas kivándorlás leginkább Horvátországot sújtotta, 1970-ben 350–400 ezer horvát állampolgár dolgozott külföldön,⁴¹ 1971-ben a külföldön dolgozók (nemcsak a horvátországi, hanem a boszniai és hercegovinai horvátokat is ideszámítva) 39 százaléka volt horvát származású.⁴² A horvátságot sújtó folyamat, az 1960–1970-es évek vendégmunkás-áradata ugyanakkor jelentősen megerősítette az emigrációt.

A Horvátországban kibontakozó mozgalom nemzeti célkitűzései felkeltették a horvát emigráció politikailag aktív csoportjainak figyelmét. A horvát politikai emigráció tagjai pontosan követték a hazai eseményeket. Tevékenységükre a jugoszláv kommunisták állandó aggodalommal tekintettek, ugyanakkor a külhoni horvátok egységes fellépésétől nem kellett tartani. A teljes horvát emigrációról elmondható, hogy nagy reményeket táplált a Ranković bukását követően Horvátországban kibontakozó folyamatok iránt. Az unitarista politikával való szembeállás

38 Budiša, 1990. 250.

39 Ponoš, 2007. 82–83.

40 Uo. 102.

41 Dabčević-Kučar, 1997. vol. 1. 227.

42 Radelić, 2006. 426.

és a horvát jogokért való határozott kiállás miatt a horvát reformkommunisták tevékenységére is egyre többen tekintettek szimpátiával.⁴³

A horvát tavasz idején a legismertebb horvát emigráns vezetőnek Branko Jelić számított, akinek az usztasa vezetés tagjai leendő államukban még komoly pozíciókat ígértek, ennek megvalósulását azonban megakadályozta, hogy Jelićet brit katonák 1939 októberében elfogták és hat éven át fogva tartották. „Tiszta” múltja a világháború után nagy előnyt jelentett. A Jelić által vezetett emigráns szervezet a Ranković bukásával bekövetkező új korszakban „békejobbot nyújtott” a horvát kommunistáknak és – amennyiben nem tapad a kezükhöz horvát vér – „a szabadságért folytatott harchoz” való csatlakozásra hívták fel őket. Az addig kommunistaellenes szervezet a „rég, romantikus eszményekről való lemondásra” szólított fel, mondván, hogy mindenkivel tárgyalni kell, aki elősegítheti a horvát ügyet. Jelić lépéseket tett a Szovjetunióval való együttműködés elősegítésére. Az új magyarizáció szerint nem a kommunizmus, hanem önmagában Jugoszlávia léte taszítja rabságba a horvátságot.

A „föderáció föderalizálásának” csúcspontja – az 1971-es alkotmánymódosítások

A szövetségi alkotmány 1967 és 1968 során elfogadott módosításait követően a csúcspontot az 1971-es alkotmánymódosítások jelentették, melyek értelmében a jugoszláv állam legfontosabb szervei a továbbiakban a paritás elve alapján szerveződtek, ez pedig a beruházások, valamint az adó- és pénzügyek feletti kontroll köztársasági és tartományi végrehajtó tanácsokra való átruházásával azt jelentette, hogy a föderációban a tagköztársaságoknak és tartományoknak domináns szerepük lett. A föderáció a továbbiakban csak saját szerveit és szervezeteit, az ország fejletlen területeinek támogatását és a Jugoszláv Néphadsereget finanszírozta.⁴⁴

A JKSZ Elnöksége 1971. április 28–30. között tartott XVII., brioni ülésén döntött az alkotmány módosításának támogatásáról. Az ülésen Tito elnök kijelentette, hogy a föderáció reformjával „mindenki a maga ura lesz”, de fenyegetően hozzátette, hogy szükség esetén a Jugoszláv Néphadsereg be fog avatkozni.⁴⁵ Az elfogadásig tartó időszakban heves horvát–szerb szóváltásokra került sor,⁴⁶ Titóval és Kardeljvel azonban a szerb köztársasági vezetés sem mert szembeszállni. Szerbiában ugyanakkor a szerbellenes horvát és szlovén politika sikeréről beszéltek,⁴⁷ miközben a horvát tömegek lelkesen fogadták az alkotmánymódosításokat.

43 Jandrić, 2004. 266.

44 *Službeni list Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije*, 1971. július 8. (broj 29., god. XXVII.) 4.

45 Dimić, 2001. 425.

46 Vuković, 1989. 464.

47 Dimić, 2001. 430.

A horvátországi válság

A horvát kommunisták az 1971-es alkotmánymódosításokat nagy sikerként értékelték, azt követően azonban felgyorsult a távolodás a HKSZ KB-ban kialakult két csoport között. A széthúzás egyértelmű jelei már 1971 eleje óta láthatóak voltak.⁴⁸ A Savka Dabčević-Kučar, Miko Tripalo, Pero Pirker és Dragutin Haramija vezette szárny ellenfeleinek vezetője Vladimir Bakarić lett, főbb követői pedig Milutin Baltić, Milka Planinc, Jure Bilić és Dušan Dragosavac voltak. Bakarić Horvátországban és szövetségi szinten is megkérdőjelezhetetlen tekintéllyel rendelkezett, a gazdasági és politikai reform, „a föderáció föderalizálásának” egyik legfőbb kezdeményezője volt. A Kardeljhez hasonlóan a régi generációhoz tartozó kommunista, Tito világháborús bajtársa tapasztalt politikusként belátta, hogy a jugoszláviai változásokkal meddig lehet elmenni.

Tripalo úgy vélte, hogy az alkotmánymódosításokkal „megoldották a nemzeti kérdést”, azok eredményeit azonban csak „a szövetségi etatizmus elleni küzdelem kezdeti lépéseinek” tartotta.⁴⁹ A Bakarić vezette szárny ugyanakkor úgy gondolta, hogy a föderáció reformjával elért változások már nagy eredménynek számítanak, a további követelések megfogalmazásával várni akart. A többi köztársasággal történő konfrontációt veszélyesnek tartotta, a tömegek mozgósítását, a nemzeti eufóriát aggodalommal szemlélte. A HKSZ két szárnya között ellentét volt a párton kívüli erők megítélésében. Bakarić csoportja a Matica hrvatska és a hallgatók szervezkedésében az ellenforradalom veszélyét látta. A Horvátországban a X. plénumot követően terjedő nacionalizmus, a nacionalista jelenségek miatt bekövetkező elszigetelődés és a szerb nacionalizmus provokálása aggasztotta őket.⁵⁰ Bakarić gyanakvással tekintett a köztársasági etatizmusok erősödésére, többször kifejtette nézeteit, miszerint „a horvát nemzet a forradalmi pillanatokban sosem a nemzetállamért harcolt”.⁵¹ Miko Tripalo feltételezte, hogy Bakarić már a X. ülés után úgy vélhette, hogy még nem jött el a horvát követelések ideje, és jelentős motiváció lehetett személyes hatalmának féltése is.⁵²

A két szárny ideológiája nem mutatott jelentős különbséget. Tripalo és Dabčević-Kučar a tömegmozgalmat a népfelszabadító mozgalom folytatásaként írták le, mely ahhoz hasonlóan „egyesíti a nemzeti és az osztályprogramot”, az öngazgatásért küzd, élén a munkásosztállyal. Mindvégig megmaradtak a szocialista öngazgatásnál, és Horvátországot Jugoszlávia részeként képzelték el. A két frakció ugyanakkor eltérő nézeteket vallott a nemzeti történelemről, és másként vélekedett a gazdasági ügyeket illetően is.

Bakarić egyre kritikusabbá vált a nemzeti államiság és a szabadpiac kérdéseiben. A nemzetek önállóságának koncepcióját nem vetette el, de hangsúlyozta, hogy az állam, ha nemzeti is, nem lehet a legfőbb társadalmi érték, ez veszélyezteti az

48 Rusinow, 1977. 292.

49 Bilandžić, 1999. 548.

50 Bakarić, 1974. 422.

51 Bakarić, 1976. 133.

52 Tripalo, 1990. 183.

önigazgatás fejlődését és a társadalom modernizációját. A piac pedig meglátása szerint „új osztályt teremtett”, mely afelé halad, hogy „a nemzetállamot is az eszközévé tegye, a munkásság és parasztság kizsákmányolására használja”, ami mindemellett Jugoszláviában a gazdaságilag erősebb nemzet dominálásához is vezet.⁵³

Tripalo úgy gondolta, szembe kell nézni a ténnyel, hogy Horvátországban az államiság érzése fejlett, még ha a horvátok évszázadokig nem is rendelkeztek saját állammal. A nacionalizmusról szóló elmékedéseiben kifejti, hogy a fogalmat „nem kellene kizárólag pejoratív kontextusban használni”, tekintve hogy annak különböző tartalmai lehetnek, és „ellenségünké csak akkor válik, ha sovinizmussá, a többi nemzet iránti gyűlöletté változik”.⁵⁴ Tripalo hangsúlyozta, hogy a nemzetek egyenjogúsága Jugoszlávia létének előfeltétele, hajlamos volt ugyanakkor a nemzeti és osztályérdek azonosítására,⁵⁵ a nemzetek egyenlősége és a nemzeti érzések tiszteletben tartása nélkül szerinte nem lehet megvalósítani az osztályérdekeket sem.⁵⁶ A nacionalista szélsőségeket marginális erőnek, a kibontakozó horvátországi mozgalmat pedig szocialistának, ezért egyértelműen pozitívnak gondolta.

A HKSZ két frakciója közötti különbség lényege tulajdonképpen a Matica hrvatskához és a hallgatói mozgalomhoz fűződő viszonyban rejlett. Tripalo és Dabčević-Kučar sem kívánták megosztani a hatalmat, nem gondolkodtak politikai pluralizmuson, küzdelmükben azonban óvatosan, de számítottak a párton kívüli erőkre is. Bakarić csoportja ezzel szemben a szocializmust és a horvát nemzeti érdekeket veszélyeztető nacionalizmusról beszélt.

A Tripalo és Dabčević-Kučar vezette szárny olyan érzékeny témákat is felvetett, mint amilyen a horvátországi szerbek politikai életben és a hadseregben tapasztalható felülreprezentáltságának ügye. Miko Tripalo állítása szerint a HKSZ tagságának 25–30 százalékát tették ki a szerb származású kommunisták.⁵⁷ A HKSZ két frakciója között véleménykülönbség alakult ki abban is, hogy a horvát köztársasági alkotmányban szerepelnie kell-e annak, hogy Horvátország „a horvát nemzet nemzetállama”, és szükséges-e hozzátenni, hogy Horvátország a horvátországi szerbek állama is.⁵⁸ Bakarić csoportja „a horvát nemzet és a Horvátországban élő szerb nemzet állama” formulát javasolta,⁵⁹ míg párton belüli ellenfeleik úgy vélték, hogy a megfogalmazás úgy lenne helyes, ha kimondanák, hogy Horvátország a horvátok nemzetállama, és csak ezt követően tennék hozzá, hogy az a szerbek és az ország többi nemzetének és nemzetiségének állama is.⁶⁰ A Matica hrvatska és a hallgatói mozgalom egyes tagjai a horvát nemzet oszthatatlan szuverenitásából kiindulva elleneztek, hogy egyáltalán megemlítsék a horvátországi szerbeket. Az 1971-es

53 Bilandžić, 1999. 607–608.

54 Tripalo, 1971. 9.

55 Rusinow, 1977. 296.

56 Tripalo, 1969. 309.

57 Tripalo, 1990. 240.

58 Kale, 1971. 8.

59 Bakarić, 1974. 423.

60 Tripalo, 1990. 34.

népszámlálás adatai szerint Horvátország lakosságának 14,16 százaléka vallotta magát szerb nemzetiségűnek.⁶¹

A HKSZ-en belüli küzdelem során komoly szerepe volt a Tito megnyerésére irányuló törekvéseknek. A jugoszláv elnök ezzel kapcsolatos megnyilvánulásai ellentmondtak egymásnak, két horvátországi látogatása során is ellentétes véleményt fogalmazott meg. Marko Veselica és Šime Đodan 1971. július 23-i, „nacionalizmus és frakciózás” miatti pártból való kizárását, a szeptemberig tartó „nacionalistaellenes kampányt” követően Tito elégedettségének adott hangot, mondván, személyesen is megbizonyosodott arról, hogy „egyres Horvátországról, a sovinizmus virágzásáról szóló történetek abszurdak”.⁶² Az elnök elégedettségét Dabčević-Kučar és Tripalo helyzetük megerősödéseként értékelte.

A HKSZ két szárnya közötti vita 1971 őszén a csúcspontja felé közeledett. A belpolitikai helyzet éleződéséhez a HKSZ-en kívüli erők is hozzájárultak. A Matica hrvatska tagjai októbertől számos megjelent írásukban Bakarićot támadták. A hallgatói mozgalom radikalizálódását jelezték a diákvezérek ősszel tartott nyilvános beszédei. Azok továbbra is támogatták a HKSZ-t és Savka Dabčević-Kučar politikáját, ezt követően azonban élesebb vitákra is sor került. A Bölcsészettudományi Karon október végén tartott gyűlésen kimondták, hogy Đodan és Veselica kizárása töréspontot jelentett a HKSZ és a hallgatói mozgalom kapcsolatában.

A jugoszláv legfőbb vezetés fokozódó aggodalommal fogadta a hallgatók mozgolódásáról szóló híreket, Tito már április végén a hangadók letartóztatását követelte. A HKSZ reformszárnya komolyan vette a hallgatói mozgalmat, tudatosította, hogy az általuk megszólított tömeget nem szabad alábecsülni.

1971 novemberében a HKSZ mindkét csoportjának tagjai igen aktívak voltak. Miko Tripalo Horvátország-szerbe számos gyűlésen tartott beszédeket. Vladimir Bakarić Mostarba látogatott, ahol egy zárt ülésen kijelentette, hogy „a HKSZ KB-ben Savka Dabčević-Kučar és Miko Tripalo vezetésével nacionalista frakció alakult”. A politikai helyzetet tovább élezte az 1971. november 22-i hír, miszerint a hallgatók nagyszabású sztrájkot jelentettek be. A hallgatók akciója a kényes időszakban a HKSZ reformszárnyának nem jött jól, mivel egyértelmű volt, hogy az ki-provokálhatja a jugoszláv vezetés beavatkozását.

A radikális ifjúság tevékenységében rejlő veszéllyel a reformszárny régóta tisztában volt. Még 1971 augusztusában, Splitben sor került Dražen Budiša, valamint Miko Tripalo és Makso Baće (a szabor elnöke) titkos találkozására. Tripalo tényként közölte a hallgatói vezetővel, hogy a HKSZ-ben őszre le akarnak számolni a reformszárny ellenfeleivel, s arra kérte, hogy radikális követeléseikkel ne hátráltassák őket. Budiša azonban kijelentette, hogy a végsőkéig elmennek, a politikai vezetés tudára adta, nem hátrálnak meg.⁶³

A horvát reformer vezetés a novemberi sztrájk bejelentése után annak befejezésére szólított fel, azonban nem avatkozott be. A hallgatók „Horvátország

61 Shoup, 1981. 143.

62 Bilandžić, 1999. 604.

63 Ponoš, 2007. 147.

munkásosztályának érdekeire” hivatkozva tiltakoztak a szocializmushoz méltatlan deviza-, bank- és külkereskedelmi rendszer ellen, és élesen elítélték azokat, akik emiatt a baloldali horvát értelmiséget, különösen a horvát egyetemistákat nacionalistának és sovinsztának próbálják beállítani. Titóra hivatkoztak, mondván, hogy tőle származik a devizarendszer megoldására vonatkozó kezdeményezés.⁶⁴ A hallgatók a hatalom szempontjából különösen veszélyes lépésekre is elszánták magukat, kísérletet tettek a munkásság sztrájkba való bekapcsolására és ezzel Horvátország megbénítására. A Matica hrvatska támogatta a sztrájkot, ám közvetlenül nem vett benne részt. Tripalo november 25-i, a zágrábi Tvorpam gyárban tartott beszédében arra figyelmeztetett, hogy a sztrájk hatásai tragikusak lehetnek, mert „előbb-utóbb kérdésessé teszi a HKSZ politikáját, ennek eredménye a mostani politika elhagyása, a dolgok visszafordulása lehet”. Tripalo a hallgatókat a sztrájk felfüggesztésére kérte, mivel tisztában volt azzal, hogy kockán forog minden, amit a X. ülés óta elértek, azaz a hallgatók akaratuk ellenére a konzervatív erőknél kedveznek.⁶⁵

A karadorđevói plénum – a reformerek bukása

A diáksztrájk jó ürügy volt a jugoszláv vezetés számára a beavatkozáshoz. A JKSZ Elnökségének következő, 1971. december 1-i, karadorđevói plénumának eredménye Tripalo és Dabčević-Kučar eltávolítása lett, azok december 12–13-án minden tisztségükről lemondtak. Tito az ülésen elmondta, elégedetlen azzal, ahogyan Horvátországban az államiságot definiálják, elfogadhatatlannak nevezte, hogy a tagköztársaságban „a horvát nemzetet a többi fölé helyezik”. Hozzászolt a szuverenitásról folytatott vitához, kiállt a Bakarić vezette szárny álláspontja mellett, kifejtette, hogy „Jugoszláviának egy szuverenitása van, mely az összes köztársaság szuverenitásából tevődik össze”.⁶⁶ Tito a Matica hrvatska, név szerint Đodan és Veselica ellen szólt, a hallgatói mozgalmat az osztályellenség mozgalmanak nevezte.

A rádióadások sugározni kezdték a jugoszláv elnök véleményét, miszerint a horvát vezetés a „rothadt liberalizmus” befolyása alá került, és „képtelennek bizonyult a nacionalista és szeparatista erők megfékezésére”. Az elnök elismerte, hogy a horvát gazdasági követelések többsége megalapozott volt, de elfogadhatatlannak nevezte „a demonstrációkkal és hasonló eszközökkel való nyomásgyakorlást”, kiváltképp olyan időszakban, amikor „az alkotmánymódosítások lehetőséget biztosítanak az ilyen jellegű problémák megoldására”.⁶⁷

Tito a hadsereg bevetését sem tartotta kizártnak, tábornokai készen álltak a horvátországi beavatkozásra, Latinka Perović szerint az elnököt erről Koča Popović beszélte le, mondván, hogy „ezt megteheti minden latin-amerikai tábornok, tőled államférfiúi megoldást várok”.⁶⁸ A leváltást azonban alaposan előkészítették, Miko

64 Uo. 179.

65 Tripalo, 1990. 186.

66 Sječa Hrvatske u Karadorđevu, 1994. 183.

67 Rusinow, 1977. 308.

68 Perović, 1991. 257.

Tripalo állítása szerint az állambiztonság 1971 közepén külön csoportot alakított a tevékenységükre vonatkozó bizonyítékok gyűjtésére.⁶⁹

A tömegmozgalom rendkívül gyors összeomlásáról szóló híreket ennek ellenére a győztes fél is meglepve hallgatta. A szórványos demonstrációkat hamar felszámolták, mintegy 550 főt, főleg hallgatókat tartóztattak le. A legtöbb horvát párttag nem mutatott ellenállást, az ülést követően a mozgalom vezetői mindannyian lemondtak, és megindult a többi résztvevő leváltása is. A magasabb rangú kommunisták közül senkit sem börtönöztek be, sokukat nyugdíjazták. Az elkövetkező három évben 50 ezer személyt zártak ki a pártból, 1972–1973 során nép- és államel- lenes bűncselekményért 2000 ítélet született.⁷⁰ Főleg a hallgatói mozgalom és a Matica hrvatska köreihez tartozó értelmiségiek ellen léptek fel keményen. Sokakat ítélték börtönbüntetésre, távolítottak el munkahelyükről, illetve tiltottak el a köz- ügyektől. A „maspokban” való részvétel stigmáját Jugoszlávia felbomlásáig mind- annyian viselték.

A horvátok többsége ezt az időszakot kudarcként élte meg, negatívan vi- szonyult a mozgalom leveréséhez, s ezen nem változtatott az sem, hogy a Szövet- ségi Végrehajtó Tanács a titói politikának megfelelően, utólag kedvezett a horvátok- nak: a vállalatoknál hagyták a devizabevételek 20 százalékát, sőt amennyiben turiz- mushoz kapcsolódó tevékenységet folytattak, ezt követően annak 45 százalékával maguk rendelkezhetek. Karadorđevo, a jugoszláv királyok egykori kedvelt vadász- birtokának neve bevonult a horvát történelem tragikus helyszínei közé. Egyes elmé- letetek szerint Titónak a horvát mozgalomra az alkotmánymódosítások – főleg szerb – ellenzőinek ellensúlyaként volt szüksége, ezért azok 1971. júniusi elfogadása, az ügy rendeződése után a hatalma megtartása szempontjából fontosabb unitarista köröknek kedvezve döntött a horvát vezetés leváltása mellett.⁷¹

A horvát reformerek menesztését követően Tito ebédre hívta fő támasza, a Jugoszláv Néphadsereg legmagasabb rangú vezetőit, ahol kijelentette, hogy amint Horvátországban minden normalizálódik, a többi tagköztársaságban is „rendezni kívánja a helyzetet”.⁷² Ennek megfelelően 1972 második felében a szerb, a szlovén és a macedón vezetésben is megtörtént a párton belüli szakadás. A „szerb liberáli- sok” menesztését követően kerültek sorra a szlovén „liberálisok”, akiket szintén el- távolítottak a hatalomból.

Az ezt követően hatalomra kerülő új köztársasági vezetések valójában nem szakítottak az elődeik által vallott nézetekkel, a gazdasági és politikai reformról ha- sonló véleményen voltak. Az új horvát vezetés számára sem változott az ellenség, folytatódott a „harc a pénzügyi és politikai erő központjai, a nagy bankok és vállala- tok” ellen, csak a perspektíva lett más, ezt követően a nemzeti jelszavakat elhagy- va, kizárólag az öngazgatásra és az osztályharcra hivatkoztak.

A titói taktikának megfelelően a reformerek eltávolítását követően a deviza- gazdálkodás szabályainak említett módosításával és az 1974-es szövetségi alkot-

69 Tripalo, 1990. 195.

70 Uo. 198.

71 Radelić, 2006. 462.

72 Pirjevec, 1995. 305.

mány elfogadásával részben teljesültek a reformerek követelései, a jugoszláv vezetés azonban ekkor már biztosra vehette, hogy a föderalizálás bármiféle túlzott nemzeti irányultság, illetve a párt uralmának veszélyeztetése nélkül mehet végbe.

A nagyhatalmak szerepe

A kétpólusú világrendszerben betöltött szerepe miatt Jugoszlávia felbomlása konfliktussal fenyegetett, egységének lazulását az Egyesült Államok és a Szovjetunió vezetése is aggodalommal figyelte, különösen a horvátországi események alakulásában láttak veszélyt. A belgrádi amerikai nagykövetség értékelése szerint „a nacionalizmus a HKSZ eszköze lett, azt a központi vezetéssel szembeni követelések megvalósítására használta fel”.⁷³

A Nyugat egyértelműen támogatta a decentralizációt és a „liberális” reformokat, a gazdasági gondok és a belső feszültségek ilyen módon történő oldását, és érdekelték voltak a jugoszláv piac megnyitásában is, Washingtonban és Londonban azonban az elsőrendű szempont mindvégig Jugoszlávia egységének megőrzése maradt. A tagköztársaságok nagyobb önállóságára, a föderalizálásra vonatkozó követelésekben eleinte nem láttak veszélyt, úgy értékelték, hogy az átalakulás hozzájárul a belső feszültségek csökkenéséhez, az ország stabilizálódásához.⁷⁴ A nyugati diplomatai irataiban 1971 elején válik meghatározóvá az ország destabilizálódásától való félelem, a horvátországi folyamatok elítélése. Figyelemmel kísérték a Matica hrvatska és a horvát diákmozgalom tevékenységét. A diplomáciai iratok tanúsága szerint előbbiről kifejezetten negatív vélemény alakult ki, abban a „19. századi horvát nacionalista maradványok” feléledését látták, ami a horvát múlt nemzeti mítoszainak feltámasztásával negatívan hat az ország „liberális” folyamataira. A Nyugatot leginkább a horvát pártvezetés tevékenysége aggasztotta, mely meglátásuk szerint „a horvát tömegeknek való megfelelés kényszere, valamint a köztársasági és szövetségi konzervatív erők és Tito között találta magát”. A nyugati diplomaták úgy látták, hogy a HKSZ elvesztette a kontrollt az események felett, s ez vezetett el Karadordevóhoz.⁷⁵ A legtöbb esetben a brit diplomaták az amerikaiaknál keményebben bírálták a horvátországi események alakítóit.⁷⁶

A források tanúsága szerint a Tito beavatkozásáról szóló híreket Amerikában megkönnyebbüléssel fogadták,⁷⁷ Karadordevót követően azonban figyelemmel kísérték az eseményeket, tartottak ugyanis a brioni plénum előtti, centralizált rendszer visszaállításától is, amit a horvát–szerb ellentétek újabb kiéleződésének lehetősége miatt nem tartottak kívánatosnak.

A szovjet vezetés eleve gyanakodva tekintett a jugoszláv reformra, mivel az a nyugati gazdasági orientáció mellett a szovjet modelltől való további távolodást

73 Jakovina, 2003–2004. 87.

74 Batović, 2010. 267–268.

75 Batović, 2010. 273.

76 Jakovina, 2003–2004. 88.

77 Đilas, 2002. 474.

jelentett. Délkelet-Európa az Afrika és a Közel-Kelet iránti érdeklődés növekedése miatt a Szovjetunió számára stratégiailag felértékelődött,⁷⁸ így számára még fontosabb volt a jugoszláv belső problémák rendezése. Brezsnyev Titóban az igaz kommunistát látta, akit azonban eltérítenek a valódi kommunista fejlődés útjáról. A szovjetek a jugoszláviai reformkommunista vezetéseket szovjetellenesnek, Nyugat-barátnak tartották, a föderáció reformját, a JKSZ „föderalizálódását” a kommunista elvektől való további távolodásként, a IX. kongresszust egyenesen az igazi kommunizmus vereségeként értékelték.⁷⁹ A rendelkezésre álló források megerősítik, hogy folyamatos nyomást gyakoroltak a reformfolyamatok lassítása érdekében, arra azonban nincs bizonyíték, hogy katonai intervenciót terveztek volna, vagy akár ezzel fenyegettek volna, ahogyan arról Jugoszláviában oly sokan meg voltak győződve.

Forrás- és irodalomjegyzék

1. Kiadott források és szakirodalom

Bakarić

1974 Bakarić, Vladimir: *Socijalistički samoupravni sistem i društvena reprodukcija*. Zagreb, 1974.

1976 Bakarić, Vladimir: *Društvene klase, nacija i socijalizam*. Zagreb, 1976.

Batović

2010 Batović, Ante: *Liberalno-nacionalni pokret u Hrvatskoj od 1966. do 1972. i svijet*. Zadar, 2010.

Bilandžić

1990 Bilandžić, Dušan: Godina 1971. u Hrvatskoj. In: *Prekinuta šutnja. Ljudi iz 1971.* Ur.: Baletić, Milovan. Zagreb, 1990. 9–21.

1999 Bilandžić, Dušan: *Hrvatska moderna povijest*. Zagreb, 1999.

Brandt

1997 Brandt, Miroslav: Ni Partija ni Bakarić. In: *Deklaracija o nazivu i položaju hrvatskog književnog jezika. Građa za povijest Deklaracije*. Ur.: Babić, Stjepan – Brozović, Dalibor – Hekman, Jelena. Zagreb, 1997. 188–191.

Budiša

1990 Budiša, Dražen: Razum i tolerancija. In: *Prekinuta šutnja. Ljudi iz 1971.* Ur.: Baletić, Milovan. Zagreb, 1990.

Čičak

1990 Čičak, Ivan Zvonimir: Bio sam dogmatik i manipulator. In: *Prekinuta šutnja. Ljudi iz 1971.* Ur.: Baletić, Milovan. Zagreb, 1990.

Dabčević-Kučar

1997 Dabčević-Kučar, Savka: *Sedamdeset i prva. Hrvatski snovi i stvarnost*. I–II. Zagreb, 1997.

Deseta sjednica CK SKH

1970 *Deseta sjednica CK SKH 15, 16. i 17. siječnja 1970.* Zagreb, 1970.

78 Jakovina, 2005. 154.

79 Tripalo, 1990. 175.

Đilas

2002 Đilas, Milivoj: 1971. In: *Ljetopis srpskog kulturnog društva Prosvjeta*, 7. (2002) 461–474.

Dimić

2001 Dimić, Ljubodrag: *Srbija u Jugoslaviji*. Novi Sad, 2001. (Istorija srpske državnosti, III.)

Đodan

1971 Đodan, Šime: Jedinstveno tržište, razvijenost republika i kompenzacije. In: *Hrvatski tjednik*, 1. (1971) 5. sz.

Dragović-Soso

2004 Dragović-Soso, Jasna: *Spasioci nacije. Intelektualna opozicija Srbije i oživljavanje nacionalizma*. Beograd, 2004.

Jakovina

2003–2004 Jakovina, Tvrtko: „Titovi ciljevi sukladni su našima.” Američki izvori o hrvatskom proljeću. In: *Historijski zbornik*, 56–57. (2003–2004) 71–90.

2005 Jakovina, Tvrtko: Jugoslavija, Hrvatsko proljeće i Sovjeti u detantu. In: *Kolo*, 15. (2005) 4. sz. 153–185.

Jandrić

2003 Jandrić, Berislav: Uloga Matice hrvatske u događajima 1971. godine. In: *Dijalog povjesničara – istoričara*, 7. Ur.: Fleck, Hans-Georg – Graovac, Igor. Zagreb, 2003. 414–433.

2004 Jandrić, Berislav: Hrvatska politička emigracija (prema prilogima iz Hrvatske revije) o zbivanjima u Hrvatskoj tijekom 1971./1972. godine. In: *Dijalog povjesničara – istoričara*, 8. Ur.: Fleck, Hans-Georg – Graovac, Igor. Zagreb, 2004. 261–278.

Kale

1971 Kale, Eduard: Nazadno rodoljublje ili kako se negira Hrvatska? Je li tisućgodišnja hrvatska državnost samo san ili i zbilja? In: *Hrvatski tjednik*, 1. (1971) 29. sz.

Kardelj

1968 Kardelj, Edvard: Referat na VIII. kongresu ZKJ. In: Kardelj, Edvard: *Problemi naše socijalistične graditve*. VII. knjiga. Ljubljana, 1968.

Katičić

2010 Katičić, Radoslav: Srpski jezik nije štokavski. In: *Vijenac*, 18. (2010). 427–429. sz.

Kesar–Bilbija–Stefanović

1990 *Geneza Maspoka u Hrvatskoj*. Ur.: Kesar, Jovan – Bilbija, Đuro – Stefanović, Nenad. Beograd, 1990.

Markešić

2012 Markešić, Ivan: „Crkvena šutnja” u vrijeme Hrvatskog proljeća. In: *Hrvatsko proljeće. 40 godina poslije*. Ur.: Jakovina, Tvrtko. Zagreb, 2012. 245–270.

Pavičić

1997 Pavičić, Josip: Drugi narodni preporod. In: *Deklaracija o nazivu i položaju hrvatskog književnog jezika. Građa za povijest Deklaracije*. Ur.: Babić, Stjepan – Brozović, Dalibor – Hekman, Jelena. Zagreb, 1997. 145–152.

Perović

1991 Perović, Latinka: *Zatvaranje kruga. Ishod političkog rasepa u SKJ 1971/72*. Sarajevo, 1991.

Pirjevec

1995 Pirjevec, Jože: *Jugoslavija 1918–1992. Nastanak, razvoj ter razpad Karadjordjevićeve in Titove Jugoslavije*. Koper, 1995.

Ponoš

2007 Ponoš, Tihomir: *Na rubu revolucije. Studenti '71.* Zagreb, 2007.

Radelić

2006 Radelić, Zdenko: *Hrvatska u Jugoslaviji 1945.-1991.* Zagreb, 2006.

Repe

1992 Repe, Božo: „*Liberalizem*“ v Sloveniji. Ljubljana, 1992.

Rusinow

1977 Rusinow, Dennison: *The Yugoslav Experiment 1948-1974.* Berkeley-Los Angeles, 1977.

Samardžija

2002 Samardžija, Marko: Deklaracija i hrvatska jezična samosvijest. In: Samardžija, Marko: *Nekoć i nedavno. Odabrane teme iz leksikologije i novije povijesti hrvatskoga standardnoga jezika.* Rijeka, 2002.

Sekulić

1989 Sekulić, Zoran: *Pad i ćutnja Aleksandra Rankovića.* Beograd, 1989.

Shoup

1981 Shoup, Paul: *The East European and Soviet Data Handbook: Political, Social and Developmental Indicators, 1945-1975.* New York, 1981.

Sječa Hrvatske u Karađorđevu

1994 *Sječa Hrvatske u Karađorđevu 1971. 21. sjednica (autorizirani zapisnik). Dokumenti.* Ur.: Pišković, Milan. Zagreb, 1994.

Šošić

1971 Šošić, Hrvoje: Istina o hrvatskom gospodarstvu. In: *Hrvatski tjednik*, 1. (1971) 2. sz.

Supek

1992 Supek, Ivan: *Krivovjernik na ljevici.* Zagreb, 1992.

Tito

1972 Tito, Josip Broz: Referat na VIII. kongresu ZKJ. In: Tito, Josip Broz: *Borba za mir in mednarodno sodelovanje.* XVII. knjiga. Ljubljana, 1972.

Tripalo

1969 Tripalo, Miko: *Bez kompromisa u ostvarivanju samoupravnog socijalizma.* Zagreb, 1969.

1971 Tripalo, Miko: Drugo rađanje nove Jugoslavije. In: *Dometi*, 4. (1971) 3. sz. 2-15.

1990 Tripalo, Miko: *Hrvatsko proljeće.* Zagreb, 1990.

Vodopivec

2005 Vodopivec, Peter: *Od Pohlinove slovnice do samostojne države. Slovenska zgodovina od konca 18. stoletja do konca 20. stoletja.* Ljubljana, 2005.

Vuković

1989 Vuković, Zdravko: *Od deformacija SDB do maspoka i liberalizma. Moji stenografski zapisi 1966-1972. godine.* Beograd, 1989.

GYÖRGY LUKÁCS B.
THE CROATIAN SPRING 1966–1971

The study presents the Croatian reform movement in the second half of the 1960s, known as the Croatian Spring. In this era, Communist leadership in Yugoslavia, and as its part, in Croatia has been experimenting with reforms, which have brought significant economic, political and social transformation. The aspirations of the Croatian Communists were supported by most intellectuals and the Croatian society, the common goal being to increase the autonomy of the republic, to redefine its political, economic and cultural position in Yugoslavia. The paper presents the role of the most important Croatian cultural institution – the Matica hrvatska, the Croatian student movement and the Croatian political emigration. The changes to the federal constitution and the subsequent crisis in Croatia, the fall of the Croatian „reform Communist” leadership and the Croatian movement, are also presented.

Ára: 600 Ft

Előfizetőknek: 500 Ft

TERJESZTI A MAGYAR POSTA

Előfizethető személyesen a postahelyeken és a kézbesítőknél, vagy a Központi Hírlap Iroda zöldszámán: 06-80/444-444, e-mailen: hirlapelofizetes@posta.hu, faxon: 1-303-3440, vagy levélben a Magyar Posta Zrt. Központi Hírlap Iroda, Budapest 1008 címen.

Számonként megvásárolható az MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézetében (1097 Budapest, Tóth Kálmán utca 4., telefon: 224-6700/4624, 4626 mellék), illetve a Penna Bölcsész Könyvesboltban (1053 Budapest, Magyar utca 40., telefon: 06 30/203-1769).

A Világtörténet 2018-as évfolyamának megjelenését a Magyar Tudományos Akadémia és a Nemzeti Kulturális Alap támogatja

25nka
Nemzeti Kulturális Alap